

Tämän päivän arkeologi muinaisen ihmisen maailmankuvaa etsimässä

Paula Purhonen

Maailmankuvaan sisältyy tapa, jolla ihminen kokee ympäröivän maailman ja oman asemansa siinä, hänen arvonsa ja asenteensa sekä hänen käsityksensä luonnonilmiöitä ja ihmiselämän kulkua säätelevistä voimista. Viimeksi mainittuun kuuluvat selitykset siitä, miten maailma on saanut alkunsa ja mitä sille lopulta tapahtuu sekä se, mitä on odotettavissa kuoleman jälkeen. Käsitteet arvoista ja asenteista taas sisältävät moraaliiin, estetiikkaan ja elämän tarkoitukseen liittyviä osa-alueita.

Ajallisesti maailmankuva käsittää lajimillaan ajan ennen maailman muotoutumista, konkreettisen, näkyvän maailman ja ajan maailmanlopun jälkeen sekä vastaavasti ihmiselämän kohdalla ajan ennen syntymää, elinajan ja kuoleman jälkeiset tapahtumat.

Muinaisen ihmisen maailmankuvaa tutkitaan historian tutkimuksen keinoin käyttämällä kirjallisia lähteitä tai arkeologian avulla konkreettisen löytöaineiston pohjalta. Jos kirjalliset dokumentit puuttuvat, kuten on laita maamme varhaisimman historian kohdalla, on turvaututtava arkeologian tutkimusmenetelmiin. Pitkään arkeologian päämääränä oli luoda esihistorian kronologiaa – saada käsitys esihistoriallisen asutuksen kestosta ja toisiaan seuraaville ajanjaksoille ominaisista esinetyypeistä.

Myöhemmin esineistön avulla selvitettiin asutuksen leviämistä sekä kauppa- ja kulttuurisuhteita. Asuinpaikkoja ja kalmistoja tutkimalla saatiin tietoa myös asumusten rakenteesta, elinkeinoista, hautaustavoista, ehkä väestömääristä ja uskonnollisista käsityksistäkin. Parin viime vuosikymmenen aikana arkeologian kysymyksenasettelu on yhä enemmän laajentunut käsittämään itse ihmistä ja hänen elinolosuhteitaan koskevia ilmiöitä. Johtuen arkeologisen löytöaineiston luonteesta ja ehkä myös arkeologian läheisestä suhteesta luonnontieteisiin tutkimus on usein keskittynyt hyvin konkreettisiin ongelmiin.

Esihistoriallisen ihmisen maailmankuvaa on yleensä sivuttu uskonnon tutkimuksen yhteydessä. Siinä suomalaista arkeologia on kiinnostanut ensisijaisesti kristinuskon omaksumiseen liittyvä muutosprosessi, vähemmän muiden ajanjaksojen uskonnolliset käsitykset tai se ajatusmaailma, joka on uskonnon ulkoiset ilmenemismuodot tuottanut. Suomalaisista arkeologeista esihistoriallisen ihmisen maailmankuvaa on aikaisempina vuosina tutkinut lähinnä Unto Salo. Viime aikoina aihepiiri, keskeisenä ongelmakokonaisuutena rautakautisen polttohautauksen ideasta, on kiinnostanut allekirjoittanutta Laitilan Vainionmäen merovingiaikaista polttokal miistoa koskevan tutkimuksen yhtenä osa-alueena.

Ei voi kieltää, etteikö maailmankuvan tutkiminen esihistoriallisen löytöaineiston pohjalta olisi varsin vaikea tehtävä. Voikin kysyä, eikö arkeologille riitä se menneisyyttä koskeva tieto, joka on mahdollista saada yhdistämällä arkeologian ja luonnontieteiden tutkimusmenetelmät. Tällöin lopputuloksena on kuitenkin vain konkreettisen faktatiedon pohjalta luotu ulkoinen kuva, joka kertoo vähän yhteisön sosiaalisista suhteista tai sen toimintastrategioista, eikä lainkaan yksilöiden tai yhteisöjen käsityksistä maailmasta tai omasta asemastaan siinä.

Huolimatta pyrkimyksestä luonnontieteitä jäljittelevään eksaktisuuteen arkeologia on sittenkin osa laajempaa kulttuurien tutkimusta, jossa kiinnostuksen ensisijaisena kohteena tulisi olla ihmisen ja hänen ympäristönsä, mutta myös ihmisen tarpeiden ja päämäärien samoin kuin niiden keinojen, joilla tavoitteisiin on uskottu päästävän.

Millä keinoin arkeologi sitten voisi asettua muinaisen ihmisen asemaan ja ymmärtää, miten tämä on eri aikoina hahmottanut alussa mainittuja maailmankuvan osa-alueita? Jotkut osa-alueet ovat kieltämättä hankalia lähestyä arkeologisen aineiston pohjalta. Tällaisia ovat mm. arvoja ja asenteita samoin kuin maailman syntyä ja loppuakin koskevat käsitykset. Toisaalta taas esim. uskontoa ja taidetta valottavaa aineistoa on hyvinkin runsaasti. Uskontoon liittyvät mm. haudat ja kalmistot, uhrilöydöt, idolit ja muut eläin- ja ihmiskuvat, taiteeseen taas mm. kalliomaalaukset, eläinpäveistokset ja taidokkaasti muotoillut tai koristellut käyttö-, status- ja kulttiesineet.

Rajaa uskontoon ja taiteeseen liittyvään aineistoon on kuitenkin monesti vaikea vetää. Se, mitä me ymmärrämme uskonnolla, on ollut erottamaton osa arkaaisen ihmisen elämää, kaikkea säätelevä ja kaiken selittävä alati läsnä oleva taustavoima. Myös ne ilmiöt, jotka me liitämme taiteen piiriin kuuluviksi, ovat usein olleet arkaaiselle ihmiselle kommunikoivia korkeampien voimien kanssa, osa hänen selviytymisstrategiaansa. Kullakin ilmiöllä on siten ollut toisaalta ulkoinen ilmenemismuotonsa, toisaalta sen taustalla oleva sisäinen merkitys, jonka arkaainen ihminen on ymmärtänyt omasta symbolisesta viitekehiksestään käsin ja joka on ollut hänelle jotain hyvin selvää ja todellista.

Arkeologisen aineiston pohjalta voi muinaisen ihmisen maailmankuvaa pyrkiä lähestymään Åke Hultranzin uskontoekologisen tulkintateorian pohjalta: Koska uskonto on osa kulttuuria, siihen kohdistuu suorasti tai epäsuorasti osa niistä vaikutuksista, jotka ympäristöllä on kulttuuriin. Tästä on seurauksena, että ympäristö tarjoaa meille määrättyä johtolankoja uskonnon tulkittamiseen ja siten valmiudet hahmottaa myös muinaisten, samankaltaisessa luonnonympäristössä esiintyneiden uskontojen olemusta.

Eräitä varauksia on kuitenkin tehtävä, ennen kaikkea kysymyksessä olevien kulttuurien teknologisen tason suhteen. Ympäristön vaikutus uskontoon ilmenee kahdella tavalla. Toisaalta se tuottaa aineistoa uskonnollisia käytänteitä ja käsitteitä varten, toisaalta stimuloi uskonnollisten manifestaatioiden organisoitumista vaikuttamalla kulttuuriin. Ensiksi mainittu johtaa siihen, että riiteillä pyritään edistämään taloudellista kasvua ja yhteiskunnallista hyvinvointia ja että yliluonnollista koskevat käsitykset muotoutuvat tästä maailmasta otettujen mallien pohjalta. Uskonnollisten manifestaatioiden organisoituminen taas näkyy mm. uskonnon rakenteessa ja arvomalleissa.

Samankaltaisessa luonnonympäristössä elävien ja samankaltaisia elinkeinoja harjoittavien yhteisöjen uskonnolliset käsitykset ja maailmankuva muistuttaisivat siten suuresti toisiaan niiden maantieteellisestä sijainnista ja kronologisesta asemasta riippumatta. Näin ollen tulkittaessa esihistoriallista uskontoa ja maailmankuvaa voitaisiin johtopäätöksiä tehdä myös lähimenneisyydessä ja maantieteellisesti etäällä eläneiden yhteisöjen piirissä kerätyn tutkimusaineiston pohjalta, mikäli vertailtavien yhteisöjen ympäristöolosuhteet, elinkeinot ja teknologinen taso olisivat lähellä toisiaan.

Edelleen tämä johtaisi siihen, että yhtä yhteisöä tutkimalla voitaisiin tehdä johtopäätöksiä myös muista samanaikaisista, samalla alueella eläneistä ja samoja elinkeinoja harjoittaneista yhteisöistä.

Metsästäjien ja keräilijöiden maailmankuva

Maamme vanhin uskonnosta kertova löytöryhmä ovat mesoliittiset, jo lähes 8000 vuotta sitten tehdyt punamultahaudat. Myös tyypillisen (n. 3000 eKr.) ja myöhäisen (n. 2500 eKr.) kampakeramiikan aikaisilta asuinpaikoilta eri puolilta Suomea tunnetaan punamultahautoja. Toisin kuin edellisen ajanjakson haudoissa niissä on runsaasti vainajalle mukaan annettuja esineitä, tavallisesti piistä valmistettuja keihään- ja nuolenkärkiä sekä meripihka- ja liuskekoruja, siis kalliita tuontiesineitä.

Meripihka- ja liuske-esineet ovat olleet koristeita ja merkkejä kantajansa sosiaalisesta asemasta, ehkä myös pahalta suojaavia amuletteja. Koska haudat on tehty asuinpaikalle, vainajia ei pelätty vaan heidät haluttiin pitää muun yhteisön keskuudessa suojelemassa sitä ja tuomassa sille menestystä. Punamullan avulla ei ehkä yritetty, kuten joskus on esitetty, saada elämää palaamaan, mutta sillä oli kuitenkin maagista merkitystä elämän, veren värinä – ajatus, jonka jo paleoliittisen kivikauden ihmiset tunsivat. Punamulta, hauta-antimet ja itse hautausrituaali todistavat konkreettista uskoa elämän jatkumisesta samankaltaisena tuonpuoleisessakin.

Toisenlainen hautaustapa oli maamme noin vuonna 2500 eKr. etelästä päin levinneellä nuorakeraamista kulttuuria edustavalla, indoeurooppalaisella väestöllä. Haudat olivat edelleenkin maahan kaivettuja ruumishautoja, mutta punamultaa ei käytetty. Hauta-antimet käsittivät saviastioita, reijällisiä vasarakirveitä ja työkirveitä sekä hioimia.

Suomen mantereella ei luuaineistoa ole säilynyt, mutta Ahvenanmaalta, Jettbölestä tutkitussa tämän ajan haudassa vainaja oli haudattu kuten kulttuurin piirissä Euroopassakin sikiöasentoa muistuttavaan ns. kyyrypolviasentoon. Asennon on oletettu todistavan uskosta jälleensyntymiseen – ajattelutapa, joka saattaisi olla lähtöisin maanviljelyskulttuurin hedelmällisyssymboliikasta.

Punamultahautojen lisäksi punaväriä on käytetty myös kalliomaalauksia tehtäessä. Eläinten maalaamisen kalliioon on uskottu liittyneen joko ennen pyyntiä tai pyynnin jälkeen harjoitettuun metsästysmagiaan.

Ari Siiräisen tulkinnan mukaan maalauksia alettiin tehdä ehkä rituaalisen ammunnan kohteiksi vasta hirvikannan vähennyttyä tuntuvasti kampakeraamisena aikana harjoitetun liiallisen pyynnin seurauksena. Kalliomaalauksissa on joskus eläinten lisäksi kuvattu myös sarvipäisiä ihmisiä, shamaaneja. Osittain tällä perusteella maamme varhaisimman pyyntiväestön uskomusmaailman on katsottu olevan läheistä sukua jo paleoliittiselta kivikaudelta tunnistetulle, arktisten pyyntikulttuurien piirissä vielä nykyaikanakin esiintyvälle shamanismille. Shamanismiin on liitetty myös kalliomaalauksen eläinten kuvaaminen "röntgenkuvana", ts. niin että tärkeimmät sisäelimet näkyvät. Tämä siksi, että vain shamaani saattoi yliluonnollisilla kyvyillään "nähdä oman luurankonsa".

Plastisia eläinkuvia, karhun-, hirven- ja sorsanpäitä esiintyy lukuisissa kivikirveissä ja puulusikoissa, joita on tehty sekä kivi- että pronssikaudella. Myöhäskivikautisia punaliuskeveitsiä koristaa usein hirvenpää. Pienikokoisia eläinkuvia on muotoiltu myös savesta. Kampakeraamisissa astioissa on joskus todettu vesilintuaiheita. Useat tutkijat ovat katsoneet näiden eläinkuvien todistavan totemismista. Uskonnon ja yhteiskunnan perustana olisi ollut eräänlainen klaanijärjestelmä. Siinä kullakin klaanilla oli totemieläimensä, johon ryhmällä oli myyttinen suhde ja joka oli sen kantaisä. Koska eläimet olivat tärkeitä myös pyynnin kohteina, kuvat saattavat liittyä metsästyksen hankkimiseenkin.

Kivikauden ihminen oli meitä suuremmassa määrin riippuvainen elinympäristöstä tarjoamista ravinnonsaantimahdollisuuksista ja omista kyvyistään näiden mahdollisuuksien hyödyntämiseen. Ympäröivä luonto oli näin toisaalta kaiken hyvinvoinnin lähde, toisaalta täynnä pelottavia ja arvaamattomia ilmiöitä, joille ihminen halusi löytää selityksen ja joihin hän pyrki vaikuttamaan saadakseen ne toimimaan omien tarpeidensa mukaisesti. Luonteenomaista arkaaiselle metsästäjälle on ollut luonnon kunnioitus ja sen kanssa koettu yhteenkuuluvuus; luonnosta otettiin vain se, mikä oli välttämätöntä yhteisön toimeentulolle.

Eräissä suhteissa kivikauden ihmisen elämä oli ehkä helpompaa kuin nykyihmisen. Lä hienneisyysessä eläneiden keräilijä- ja metsästäjäheimojen keskuudesta kootun vertailuaineiston perusteella voi olettaa yhteisön jäsenten olleen tasa-arvoisia, ainakin käytettävissä olevaa ravintoa jaettaessa. Ei ole mahdotonta, että myös meillä pyyntiä ja ryhmän kokoa rajoitettiin tabusäännöin, jotta taattiin ravinnon riittävyys myös pitkällä aikavälillä. Koska kivikauden ilmas to oli suotuisa, riistaa oli kuitenkin ainakin normaalioloissa runsaasti vähäiselle, pieninä ryhminä liikkuvalla väestömäärällä. Vasta maanviljelyskulttuurin mukanaan tuoma maanomistus jakoi ihmisen ravinnonsaannin suhteen eriarvoisiin ryhmiin.

Maanviljelys asettaa aloilleen

Veikko Anttonen on äskettäin ilmestyneessä väitöskirjassaan *Ihmisen ja maan rajat – 'Pyhä' kulttuurisena kategoriana* korostanut sitä kulttuurista yhteyttä, joka ihmisellä on maahan ja paikalleen, johon hän tuntee kuuluvansa ja jonka hän jakaa lajiveriensa kanssa. Kulttuuriset maailmankuvat ja yhteisölliset arvot on luotu suhteessa yhteisön asuttamiin maa-alueisiin ja niitä määrittäviin rajoihin. Paikkatietoisuutta ja -käyttäytymistä määrittävät rajat voivat olla joko fyysisiä, maahan merkittyjä ja kaikkien kulttuurin jäsenten tiedossa olevia tai ne voivat olla vain kulttuurin jäsenten mielessä, mutta kulttuurisesti tulkittuina yhtä todellisia kuin fyysisetkin rajat.

Jos esihistoriallisen ihmisen maailmankuvaa tutkittaessa otetaan lähtökohdaksi edellä esitetty, siirtyminen vuotuiskeirtoon perustuvista pyyntielinkeinoista maanviljelykseen ja karjanhoitoon sekä uusien elinkeinojen edellyttämään paikallaan pysyvään asumismuotoon muutti maailmankuvan perusteita useammalla kuin yhdellä tavalla. Naisen aseman se muutti konkreettisestikin aina viime vuosisadalle saakka – maanviljelyyhteisössä nainen useimmiten pysyi paikallaan miehen vastatessa laaja-alaista liikkumista edellyttävistä metsästyksestä, kaupasta ja sodankäynnistä. Tämä asetti miehen naista edullisempaan asemaan, mitä tulee mahdollisiin suuksiin ymmärtää ilmiöitä ja niiden syitä ja seurauksia kokonaisvaltaisesti; naisen saama tieto oli monista asioista miehen välittämää toisen käden tietoa.

Koska maanviljelys oli aluksi pienimuotoista ja pyyntielinkeinoja edelleen tarvittiin turvaamaan kokovuotinen ruoantarve, siirtyminen metsästyksestä ja keräilystä ravinnon tuottajiksi oli vähitellen ja paljon metsästäjän maailmankuvasta säilyi myöhäisiin aikoihin saakka.

Muutoksia arvoihin ja asenteisiin kuitenkin varmasti aiheutti siirtyminen maa-alueiden nautinnasta maanomistamiseen. Maanviljelys ja karjanhoito edellyttivät myös suunnitelmallisuutta ja pitkäjänteisyyttä aivan eri tavalla kuin pyyntielinkeinot; toimenpiteiden tulosta voitiin odottaa vasta kuukausien kuluttua. Ehkä jo maanviljelyksen leviämisen varhaisvaiheessa omaksuttiin myös syntymisen, kuoleman ja jälleensyntymisen mysteerin käsittävä uusi uskonto, johon toisaalta liittyi hedelmällisyyskultti, toisaalta syklinen aikakäsitys.

Esihistoriallisesta löytöaineistosta on vaikea löytää todisteita edellä mainitusta ennen rautakautta, ellei sitten sovelleta megaliittihautoihin liitettyä esi-isien palvontaa koskevaa tulkintaa Suomen rannikon pronssikauden hiidenkiukaisiin. Sen mukaan maastossa pitkälle näkyvät megaliittihaudat kuvastavat uutta käsitystä kuoleman lopullisuudesta, joka haluttiin torjua rakentamalla kuolleille esi-isille pysyviä, ikuisesti säilyviä hautamonumenteja. Toisaalta läntisen pronssikulttuurin hiidenkiukaita on pidetty eräänlaisina, maanomistuksen tärkeitä manifestoina re viirimerkkeinä.

Pronssikauden kulttuuri oli maamme rannikkoalueilla korostetusti suuntautunut länteen, Skandinaviaan, ja läntistä lainaa on myös sen uskonto. Hautaröykkiöiden lisäksi uskontoon liittyy toinenkin muinaisjäännösröykkiö, vesi- ja suouhrit, joille niinkään tunnetaan vastineita Skandinaviasta. Vuodentulon varmistamiseksi on veteen uhrattu mm. piisirppejä. Pronssikaudella ja varhaisella rautakaudella uhrattiin Skandinaviassa soihin myös kaularenkaita Tacituksen mainitsemalle germaanijumalatar Nerthukselle.

Emme tiedä, olivatko Kiukaisten muinaiset asukkaat koskaan kuulleet kyseisestä jumalattaresta. Tapa uhrata kaularenkaita tunnettiin kuitenkin myös meillä, koska Kiukaisten Paneliasta on suolöytönä saatu kolme komeaa pronssista, aivan pronssikauden loppupuolelle ajoittuvaa kaularengasta.

Järkyttävämpää suouhria ehkä edustavat Isonkyrön Levänluhdan ja Vöyrin Käldeämen vainajat, miehet, naiset ja lapset. Merovingiaikaiselle 600-luvun jKr. löydölle on tosin annettu monia muitakin selityksiä; sitä on pidetty mm. germaanisperäisen väestön, orjien tai ruttoon kuolleiden hautapaikkana tai suomalais-ugrilaisena kalmistona. Varhaisista kirjallisista lähteistä tiedetään kuitenkin germaanien keskuudessa nimenomaan ihmisiä uhratun suohon katovuosien aikana maan hedelmällisyyden palauttamiseksi.

Polttohautaus ja käsitys sielusta

Polttohautaus esiintyy Suomessa ensimmäisen kerran rannikon maanviljelyskulttuurin piirissä jo pronssikauden (n. 1500-500 eKr.) alussa, mutta vallitsevaksi se tulee vasta kauden loppupuolella. Tapa polttaa vainajat ennen hautausta jatkuu pysyvän maanviljelysasutuksen alueella aina 1000-luvulle saakka lukuunottamatta Euran-Köyliön-Yläneen seutua, jolla ruumishautaus tulee käyttöön jo 500-luvulla jKr. Lopullisesti polttohautauksesta luovutaan vasta kristinuskon vakiinutettua asemansa, mikä Länsi-Suomessa tapahtui 1200-luvun kuluessa.

Vainajan hautaamisen rituaaleja noudattaen oletetaan merkitsevän uskoa elämän jatkumiseen jossain muodossa kuoleman jälkeen, uskoa näkymättömän sielun olemassaoloon. Vainajan mukaan on annettu aseita, työvälineitä, koruja ja ruokaa, joten elämän on tuonpuoleisessa uskottu olevan jossain määrin samanlaista kuin täälläkin. Koska ruumishautauksen ja polttohautauksen yhteydessä annettavat hauta-antimet ovat olleet samoja, eikä hautamuodossakaan tapahtunut muutosta pronssikauden aikana, täytyi muutoksen synnä olla uudenlainen käsitys hautausrituaalin ei-konkreettisesti elementistä, sielusta.

Sielukäsitys sinänsä on ollut monilla kansoilla pluralistinen. Sielun on katsottu sisältävän useita henkiä, joista ainakin yksi voi kuoleman jälkeen liittyä aikaisemmin kuolleiden, esi-isien henkien joukkoon. Varhaisten kirjallisten lähteiden mukaan polttamisen tarkoituksena oli vapauttaa vainajan sielu ja taata vainajan nopea pääsy manalaan, josta hänen ei enää ollut mahdollista palata elävien ilmoille. Tuli oli välttämätön elementti myös peltoa metsään raivattaessa. Kaskenpolton, kyntämisen ja kylvämisen rinnastumisesta rautakautisen ihmisen ajatusmaailmassa vainajien polttamiseen ja roviönjäännösten maahan kätkemiseen kertovat Laitilan Vainionmäen merovingiaikaisessa polttokalmistossa todetut kalmistokerroksen alapuolella olevat kyntöjäljet, mutta myös kansanrunon säkeet:

Tarsilainen poltettiin,

Venehessä vask(e)ssessa,

Purressa rautapohjassa.

Sen kypenet kylvettiin,

Peltohon perittömähän,

Muahan manterettomahan.

Maanviljelyksen harjoittaminen oli jo johtanut syklisen aikakäsityksen omaksumiseen. Sen mukaan ajanlaskun perustaksi tuli satovuosi. Satovuodessa taas heijastuu ihmiselämän kulku – hedelmöityminen, syntymä, kasvu ja kuolema. Kyntöjäljet ja kalmiston pohjoisreunassa oleva uhrikivi liittyvät kalmiston maanviljelyskulttuurin piirissä harjoitettuun hedelmällisyysmagiaan. Asumuksen ja peltojen läheisyydessä olevan kalmistokummun avulla taas oltiin yhteydessä suvun esi-isiin, joiden suopeus suvun nykyisiä jäseniä kohtaan varmistettiin oikein suoritetuilla hautausrituaaleilla ja haudoille viedyllä ruoka-uhreilla. Kalmisto toimi näin ollen keskuksena, jossa toteutetut rituaalit viime kädessä tähtäsivät elinkeinojen edellytysten parantamiseen ja siten koko yhteisön hyvinvoinnin varmistamiseen.

Kristinuskon maailmankuvaa muuttamassa

Miten esihistoriallinen ihminen sitten eroaa maailmankuvultaan nykyajan ihmisestä ja mitkä olivat esihistorian tärkeät maailmankuvaa muuttavat tekijät?

Suurimpana erona on tietysti muinaisen ihmisen läheinen suhde luontoon. Tieteen tarjoamat selitykset luonnonilmiöille puuttuivat, mutta tulkinnat saatiin mytologiasta. Aikakäsitys oli varmasti erilainen – kiire ja tehokkuuden vaatimus tuntemattomia. Yhteisiä taas ovat ainakin perustarpeet: tarve saada ravintoa, suojaa kylmyyttä ja ulkonaisia uhkia vastaan, suvunjatkamisvietti ja jälkeläisistä huolehtiminen, mutta myös halu ratkaista suuret kysymykset – mistä tulemme, mihin menemme ja mikä kaikkea säätelee – sekä esteettisyyden taju, pyrkimys kauneuteen, varmasti myös käsitys oikeasta ja väärästä.

Peruskysymyksistä yhteisön selviytymistä ei enää nykyisin pyritä takaamaan luontoa hyvittelemällä tai hedelmällisyysmagialla, mutta tuonpuoleisen varmistaminen hoidetaan edelleenkin tärkeimmällä siirtymäriitillä, nyt kristillisellä ruumiinsiunauksella. Uskomusmaailmalle onkin ominaista kerroksellisuus. Vaikka myytit ja mentaliteetit vähitellen muuttuvat, ne saattavat säilyttää hyvinkin vanhaa aineistoa.

Erityisen tiukasti näyttäisi vanha aineisto säilyvän kuolemanuskunnissa ja hautaustavoissa, joissa rituaalin osia toistetaan vielä senkin jälkeen, kun tieto niiden alkuperäisistä symbolimerkityksistä on vähitellen kadonnut. Nykyajan esimerkkejä voisivat olla mm. juhlapäivinä tapahtuva haudoilla käyminen sekä hautajaisien kukkatervehdykset. Kukkien sijoittamisesta hautaan on todisteita jo paleoliittiselta kivikaudelta ja kukkaseppele oli rinnallaan ja otsallaan myös faarao Tutankhamonilla.

Maailmankuvaa muuttaneista esihistorian ratkaisevista käännekohtista ehkä kristinuskon leviämistäkin merkittävämpi oli maanviljelyksen ja karjanhoidon omaksuminen kaikkine seurannaisvaikutuksineen ja verrattavissa vasta teollistumiseen ja muuttoon kaupunkiin.

Kristinuskon vaikutuksista etusijalla olivat aluksi sosiaaliset ja yhteiskunnalliset; uskonnon oppi ja sisäiset merkitykset hahmotettiin vasta usean sukupolven kuluessa. Koska uusi uskonto ei ollut seurausta uuden elinkeinon leviämisestä kuten maanviljelyksen mukanaan tuoma hedelmällisyyskultti ja siihen liittyvä esi-isien palvonta, vuodontulo ja yhteisön hyvinvointi pyrittiin edelleen varmistamaan totuttuja rituaaleja käyttäen. Tästä Sääksmäen Ritvalan helkajuhlat ovat myöhäisiin aikoihin saakka säilynyt esimerkki.

Esihistoriallisena aikana pyrittiin uskonnollisilla riiteillä vaikuttamaan koko yhteisön hyvinvointiin, ei niinkään yksittäisen ihmisen asemaan. Uskonto ja maailmankuva olivat kollektiivisia ja yksilöllistenkin sairauksien ja onnettomuuksien katsottiin usein aiheutuneen rikkomuksesta yhteisöä vastaan. Tässä suhteessa kristinuskon erosi ratkaisevasti aikaisemmista uskomuksista – etusijalle nousi yhteisön menestyksen sijasta kunkin yksilön tulevan elämän varmistaminen. Eroja oli muitakin.

Vaikka esihistoriallistenkin uskontojen taustalla oli usein maantieteellisesti hämmästyttävän laajalla alueella yhteinen ideasisältö, kukin yhteisö toimi uskonnollisissa käytänteissään itsenäisesti. Kristinuskon taustalla taas oli koko Euroopan kattava, hyvin järjestäytyneet organisaatio, kirkko, jonka nimissä tehtiin aktiivista lähetystyötä – tämäkin poikkeava ilmiö aikaisempaan verrattuna.

Kristinuskon leviämisen myötä syntyi myös uusi käsite "taikauskon", jolla leimattiin koko aikaisempi maailmankuva ja siihen liittyvä uskomusmaailma kielletyksi. Miten hyvin tässä onnistuttiin, on asia erikseen.

Fil. Iis. Paula Purhonen toimii Museoviraston arkeologisen osaston yli-intendenttinä. Kirjoitus perustuu hänen esitelmäänsä Suomen kansallismuseossa tammikuisten Tieteen päivien yhteydessä. Purhosen toimittamana on juuri ilmestynyt teos "Vainionmäki – A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland" (Museovirasto).